

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології і соціальної роботи
Кафедра психолого-медико-педагогічних основ корекційної роботи

Дипломна робота
магістра

з теми **«ФОРМУВАННЯ УЯВЛЕНЬ ПРО МАЙБУТНЮ СІМ'Ю У
ПІДЛІТКІВ З ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУ»**

Виконав:
студент Кор01-М 20z групи
спеціальності 016 Спеціальна освіта
Сулік Анни Володимирівни

Керівник:
Михальська Ю.А.,
кандидат психологічних наук

Рецензент:
Левицький В.Е.,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри логопедії
та спеціальних методик

Кам'янець-Подільський 2021 року

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ УЯВЛЕНЬ У ПІДЛІТКІВ З ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУ ПРО МАЙБУТНЮ СІМ'Ю	8
1.1. Сутність сім'ї як значущого фактору соціалізації дитини.....	8
1.2. Психологічні передумови формування у дітей підліткового віку з порушеннями інтелекту уявлень про майбутню сім'ю.....	14
1.3. Особливості впливу статево-рольової ідентифікації на формування у підлітків з порушеннями інтелекту уявлень про майбутню сім'ю.....	31
Висновки до першого розділу.....	37
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ВИВЧЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ УЯВЛЕНЬ ПІДЛІТКІВ З ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУ ПРО МАЙБУТНЮ СІМ'Ю	40
2.1. Організація та методика експериментального дослідження рівнів сформованості уявлень підлітків з порушеннями інтелекту про майбутню сім'ю	40
2.2. Аналіз результатів констатувального етапу дослідження.....	52
Висновки до другого розділу.....	57
РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ У ПІДЛІТКІВ З ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУ УЯВЛЕНЬ ПРО МАЙБУТНЮ СІМ'Ю.....	59

3.1. . Стан роботи з підготовки підлітків з порушеннями інтелекту до майбутнього сімейного життя у практиці спеціальної школи та в сім'ї.....	59
3.2. Системи корекційної роботи з формування у підлітків з порушеннями інтелекту уявлень про майбутню сім'ю.....	64
Висновки до третього розділу.....	71
ВИСНОВОК.....	73
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	78

ВСТУП

Актуальність дослідження. Одним із важливих завдань соціально-економічного розвитку України є підготовка молоді до створення сім'ї, адже родина виконує значну роль у забезпеченні та поліпшенні демографічного положення, зміцненні здоров'я та процесі виховання наступного покоління. Однак наразі існує проблема підготовки юнаків до майбутнього сімейного життя, про що свідчить стан сучасної молоді сім'ї та особливості її становлення й розвитку. Особливі труднощі в досягненні цієї мети об'єктивно виникають у діяльності спеціальних освітніх закладів, у яких навчаються діти з порушеннями інтелекту.

У спеціальних психолого-педагогічних дослідженнях традиційно першочергову увагу вчені приділяли вивченню особливостей пізнавального розвитку і навчальної діяльності дітей з порушеннями інтелекту. Значно менше досліджені соціально-психологічні та педагогічні аспекти особистості таких дітей, їхнього функціонування у різних сферах людського життя, сімейного зокрема, хоча для багатьох осіб із порушеннями інтелекту післяшкільний етап соціалізації пов'язаний зі створенням власної сім'ї та життям у ній.

Окремі аспекти проблеми підготовки дітей з порушеннями інтелекту різних вікових категорій до майбутнього сімейного життя в контексті їхнього морального виховання представлені в наукових працях М. Буфетова, О. Вержиховської, В. Воронкової, І. Єременка, Н. Коломинського, В. Мачихіної, О. Хохліної; статевого – Н. Бастун, О. Денисової, В. Левицького, С. Лукомської, М. Матвєєвої, С. Миронової, А. Мухіної; сімейної соціалізації – Н. Галімової, М. Гогіна, О. Мастюкової, І. Татьянчикової, Г. Шаумарова та ін.

Результати наукових досліджень засвідчили, що уявлення про майбутню сім'ю надалі позначаються на успішності розв'язання окремих проблем у сім'ї, зокрема конфліктних (Э. Арутюнянц, О. Бодальов,

В. Дружинін, Е. Ейдемільер, Є. Лічко, В. Юстицький та ін.); очікуваних її функціях (Т. Говорун, І. Гребенніков, В. Ключников, С. Лаптенко, А. Харчев та ін.); формуванні реальних соціально-шлюбних відносин (І. Голод, В. Горелик, І. Дубровіна, С. Ковальов, Т. Кравченко та ін.). Означене характерне й при порушеннях інтелекту: якість подальшого сімейного життя значною мірою залежить від уявлень про нього в дитини з порушеннями інтелекту (Н. Галімова, О. Денисова, Г. Шаумаров та ін.), особливо у сенситивному для формування таких психічних новоутворень періоді – підлітковому віці, до моменту створення власної родини.

Разом з тим, наукових досліджень, присвячених проблемі діагностики та формування в підлітків з порушеннями інтелекту уявлень про майбутню сім'ю ще не достатньо, тоді як проблема набуває особливо гострого значення в зв'язку, по-перше, з особливостями психічного розвитку осіб з порушеннями інтелекту, що підкреслює необхідність вивчення її основних аспектів з позиції спеціальної психології у педагогічному, віковому та соціальному плані; по-друге, із занепадом культури стосунків у багатьох сім'ях, де виховують таких дітей, що надалі заважає їм сформувати позитивний образ відносин між членами родини; по-третє – з негативними тенденціями в молодіжному середовищі, спричиненими надмірною фіксацією уваги засобів масової інформації на закритій раніше темі міжстатевих стосунків; по-четверте, з відсутністю доступної літератури щодо статі та сімейних взаємин для осіб з порушеннями інтелекту й методичної літератури з питань їхньої підготовки до сімейного життя для психологів, педагогів, батьків.

Актуальність і недостатня розробленість вище зазначених питань зумовили вибір теми дипломної роботи магістра **«Формування уявлень про майбутню сім'ю у підлітків з порушеннями інтелекту»**.

Мета дослідження полягає в з'ясуванні особливості уявлень дітей з порушеннями інтелекту підліткового віку про майбутню сім'ю та розробити систему їх формування і корекції.

Об'єкт дослідження: уявлення підлітків з порушеннями інтелекту.

Предмет дослідження: діагностика та формування у підлітків з порушеннями інтелекту уявлень про майбутню сім'ю.

Гіпотеза дослідження: на уявлення підлітків з порушеннями інтелекту про майбутню сім'ю впливає правильна організація психолого-педагогічної корекції з ними та робота з батьками.

Для реалізації поставленої мети було окреслено такі **завдання дослідження:**

1. З'ясувати теоретико-методологічні засади дослідження особливостей уявлень у підлітків з порушеннями інтелекту про майбутню сім'ю.
2. Емпірично вивчити особливості уявлень підлітків з порушеннями інтелекту про майбутню сім'ю.
3. Розробити систему корекційної роботи з формування у підлітків з порушеннями інтелекту уявлень про майбутню сім'ю.

Методи дослідження: теоретико-методологічний аналіз загальної та спеціальної літератури, спостереження, опитування (бесіда, анкетування), тестування, вивчення шкільної документації, узагальнення практичного досвіду в спеціальних загальноосвітніх навчальних закладах, аналіз продуктів діяльності учнів, констатувальний та формувальний експерименти, кількісна та якісна обробка одержаних результатів дослідження.

Експериментальна база дослідження. Головніцька спеціальна школа «Центр освіта» Волинської обласної ради, Любомльський район, смт Головне.

Теоретична значущість полягає у з'ясуванні теоретико-методологічних засад дослідження особливостей уявлень у підлітків з порушеннями інтелекту про майбутню сім'ю.

Практичне значення полягає в емпіричному вивченні особливостей уявлень підлітків з порушеннями інтелекту про майбутню сім'ю та розробці системи корекційної роботи з формування у підлітків з порушеннями інтелекту уявлень про майбутню сім'ю.

Апробація результатів дослідження. Основні результати дипломної роботи магістра обговорювались на студентській науково-практичній конференції в Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка.

Публікації: Робота висвітлена у статті «Особливості формування уявлень про майбутню сім'ю у підлітків з порушеннями інтелекту».

Структура роботи: робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел.

ВИСНОВОК

Теоретико-практичне вивчення проблеми формування уявлень про майбутню сім'ю у підлітків з порушеннями інтелекту дало нам змогу сформулювати такі висновки.

Проблема формування уявлень про майбутню сім'ю у підлітків з порушеннями інтелекту досліджена недостатньо. З'ясовано, що у школярів з порушеннями інтелектуального розвитку взагалі уявлення характеризуються як недиференційовані, фрагментарні та розпливчаті, порушено довільне оперування ними, неповноцінно протікають на образному рівні процеси аналізу і синтезу.

На основі узагальнення психолого-педагогічних підходів визначено, що уявлення про майбутню сім'ю – це компонент соціальної свідомості, який включає в себе узагальнений комплекс уявно відтворених образів, що відображують характерні ознаки майбутньої сім'ї, потенційних чоловіка чи дружину та дітей, характер взаємовідносин між ними, особливості організації сімейного життя. Уявлення про майбутню сім'ю формуються під впливом різнобічних факторів: батьківська сім'я (її склад, рівень благополучності, відношення між її членами), отриманий досвід в батьківській сім'ї, рівень ідентифікації сім'ї батьків із власною майбутньою сім'єю, особливості протікання підліткового віку, особливості статево-рольової ідентифікації, отримані знання про сімейне життя від референтної групи та із засобів масової інформації.

Огляд загальної та спеціальної психолого-педагогічної літератури переконує, що в контексті цілеспрямованої підготовки до сімейного життя найбільш сприятливим виступає саме підлітковий вік, важливе новоутворення якого – це усвідомлення значення своєї статевої належності. Під впливом сприятливих мікросоціальних умов підлітковий вік у підлітків з порушеннями інтелекту характеризується активним переживанням статево-рольової ідентифікації, виникненням орієнтації на майбутнє та побудовою

нових планів, пов'язаних із дорослим життям, в якому створення власної сім'ї займає важливе місце. У процесі засвоєння маскулінних та фемінних форм поведінки у підлітків формуються уявлення про найбільш привабливі якості особистості чоловіка та жінки, які проявляються в різних сферах життєдіяльності, в тому числі у спілкуванні і взаємовідносинах між чоловіком й жінкою та, безпосередньо, у сімейно-побутовій сфері.

Значний вплив на формування у підлітків з порушеннями інтелекту уявлень про сімейно-шлюбні відносини, особливості взаємодії між подружжям, обов'язки чоловіка та дружини, організацію господарсько-побутової сфери має приклад батьківської родини. Аналіз науково-емпіричних досліджень дає підставу стверджувати, що часто ситуація в сім'ях, де виховуються діти з порушеним інтелектом, є педагогічно складною і подає негативний зразок. Більшість підлітків з порушеннями інтелекту виховується у неповних сім'ях, значний відсоток старшокласників складають діти з соціально-неблагополучних сімей, що проявляється в алкоголізації батьків, їхньому асоціальному способі життя, аморальній поведінці матерів, побутовому хуліганстві. Саме тому спеціальна школа розглядається науковцями як основне координаційне джерело реалізації завдань підготовки майбутнього сім'янина.

Результати безпосереднього вивчення стану роботи з формування у підлітків з порушеннями інтелекту уявлень про майбутню сім'ю свідчать, що у спеціальній школі резерви продуктивного вирішення корекційно-розвивальних завдань процесу їхньої підготовки до сімейного життя використовуються неповною мірою. Психолого-педагогічна робота в цьому напрямі спрямована лише на формування окремих практичних вмінь та навичок, необхідних у сімейному житті. Результати дослідження засвідчили відсутність цілісної системи психолого-корекційних заходів, спрямованих на формування, розвиток і корекцію у школярів знань про сімейно-шлюбні відносини та уявлень про майбутнє сімейне життя, необхідність підвищення рівня компетентності практичних працівників й батьків у сфері виховання

майбутнього сім'янина. Тому постає необхідність створення системи корекційної роботи з формування уявлень про майбутню сім'ю у підлітків з порушеннями інтелекту, яка повинна будуватися на основі взаємодії учнів, їхніх батьків і фахівців спеціальних освітніх установ.

Методика констатувального етапу дослідження була спрямована на виявлення особливостей уявлень у підлітків про майбутню сім'ю, визначення якості їх знань про сім'ю та сімейно-шлюбні відносини; визначення характеру емоційно-ціннісного ставлення учнів до майбутньої сім'ї та дослідження рівнів ідентифікації сім'ї батьків з майбутньою сім'єю; виявлення особливостей прояву статево-рольової поведінки підлітків з порушеннями інтелекту. Вона включала такі етапи: анкетування дітей щодо виявлення рівня сформованості їх уявлень про сім'ю; анкетування батьків з метою встановлення рівня сформованості уявлень дітей з порушеннями інтелекту та типовим розвитком щодо майбутньої сім'ї; анкетування фахівців різного профілю з метою встановлення рівня сформованості уявлень дітей з порушеннями інтелекту та типовим розвитком щодо майбутньої сім'ї; проєктивна методика Г. Маховір – малюнок «Намалюй людину своєї та іншої статі».

Проблеми здоров'я дітей з порушеннями інтелекту мають комплексний характер. І в багатьох випадках виникають через неухважність і недостатність досвіду виховання у батьків, несвоєчасним зверненням за допомогою до фахівців через марні сподівання на покращення стану дитини. Аналіз статистичних даних показав низький матеріальний стан сім'ї, ізолюваність сім'ї від суспільства, незадоволеність потреб батьків у професійній та особистій самореалізації, відсутність знань про виховання дітей з порушеннями інтелекту. У підлітка уявлення про образ батьківської сім'ї та особливості взаємин між її членами нечіткі. В учня виникають ускладнення при аналізі відносин домінування-підкорення в сім'ї батьків, неоднозначне ставлення до сім'ї у цілому і до окремих її членів. Не може дати адекватну характеристику батьківської сім'ї та її внутрішньосімейній атмосфері. Рівень сформованості

уявлень про майбутню у підлітків з порушеннями інтелекту 12-13 років – переважно низький (50%), у підлітків з порушеннями інтелекту 14-15 років переважно низький (40%) та середній (40%).

Для створення сприятливих умов виховання дитини з порушеннями інтелекту сім'ї та підготовки її до самостійного життя в громаді необхідна організація соціально-педагогічного патронажу сімей з дітьми з порушеннями інтелекту, що полягає в постійному відвідуванні сім'ї з метою надання комплексної допомоги (педагогічної, психологічної, матеріальної, правової, медичної та ін.) і задоволення потреб дитини та сім'ї.

Підготовка підлітків з порушеннями інтелекту, які потребують корекції пізнавального розвитку, до сімейного життя на сьогоднішній день є недостатньою, не задовольняє вікові інтереси підлітків і характеризується недостатністю відповідних методичних матеріалів, а також конструктивних методів і технік роботи з даною категорією дітей. Аналіз навчальних програм, виховних заходів та планів роботи практичних психологів, корекційних педагогів та соціальних працівників спеціальної школи показав, що в процесі сімейного виховання підлітків з порушеннями інтелекту недостатньо широко освітлюються такі аспекти, як загальносоціальний, етичний, психологічний, правовий, фізіолого-гігієнічний, педагогічний, естетичний і господарсько-економічний.

Проблема виховання підлітка з порушеннями інтелекту як майбутнього сім'янина сьогодні є досить актуальною та потребує своєчасного вирішення. Тому гострою стає потреба створення цілісної системи підготовки підлітків та молоді з порушеннями інтелекту до сімейного життя, яка повинна будуватися на основі комплексної взаємодії батьків і фахівців спеціальних освітніх установ.

Розроблена система корекційної роботи забезпечує усвідомлене оволодіння підлітками з порушеннями інтелекту знаннями про сім'ю та її функції, активізацію пізнавальної діяльності, поглиблення особистої мотивації й поступовий розвиток і корекцію уявлень про майбутню сім'ю.

Результати різноаспектного аналізу науково-методичної літератури та проведеного констатувального експерименту засвідчили необхідність створення системи корекційної роботи з формування в підлітків з порушеннями інтелекту уявлень про майбутню сім'ю та підготовки їх до сімейного життя, яка повинна будуватися на основі комплексної взаємодії фахівців спеціальних освітніх установ і батьків та включати в себе наступні напрями, зокрема: психолого-педагогічний, загально соціальний, національний, фізіолого-гігієнічний, юридично-правовий, господарсько-економічний, морально-етичний, естетичний.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бондар В. І. Спеціальне навчання дітей з вадами розумового та сенсорного розвитку: стан та перспективи. *Всеукр. наук.-практ. конф. Інтеграція аномальної дитини в сучасній системі соціальних відносин* Київ, 1994. С. 16-25.
2. Бондар В. І. Історія олігофренопедагогіки: підручник. К.: Знання, 2007. 375 с.
3. Бондар В. І. Особистісно орієнтовний підхід до впровадження оновленого змісту спеціальної освіти. *Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі: наук.-метод. зб.* / ред. В. І. Бондар, В. В. Засенко. Вип.8. Т.1. К., 2006. С. 6-9.
4. Виллюнас В. К. Психологические механизмы мотивации человека. М.: Изд-во МГУ, 1990. 288 с.
5. Власова Т. А., Певзнер М. С. О детях с отклонениями в развитии. М.: Просвещение, 1983. 175 с.
6. Выготский Л. С. Проблемы дефектологии / сост., авт. вступ. ст. и библиогр. Т. М. Лифанова. М.: Просвещение, 1995. 527 с.
7. Выготский Л. С. Педагогическая психология / ред. В. В. Давыдов. М.: Педагогика-Пресс, 1996. 536 с.
8. Гаврилов О. В. Особливі діти в закладі і соціальному середовищі. навчальний посібник. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. 308 с.
9. Галимова Н. М. Подготовка умственно отсталых старшеклассников к будущей семейной жизни : дис. канд. пед. наук : спец. 13.00.03 «Коррекционная педагогика (олигофренопедагогика)». М., 2000. 245 с.
10. Гребенников И. Основы семейной жизни. М.: Просвещение, 1991.160 с.
11. Демидова Т. А. Особливості формування уявлень про майбутню сім'ю у старшокласників : автореф. дис. канд. психол. наук : спец. 19.00.07 – «Педагогічна психологія». Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. К., 2003.

22 с.

12. Денисова Е. Н. Формирование представлений о межполовых и семейно-ролевых отношениях умственно отсталых подростков в процессе коррекционного обучения и воспитания : автореф. дис. канд. пед. наук : спец. 13.00.03 – «Коррекционная педагогика». М., 1998. 25 с.

13. Дмитрієва І. В. Корекційна спрямованість естетичного виховання в старших класах допоміжної школи : монографія. Слов'янськ, 2008. 373 с.

14. Дмитрієва І. В. Психологія індивідуального підходу до дитини з особливими освітніми потребами : навч.-метод. посібник Слов'янськ : Видавництво «Маторін», 2012. 72 с.

15. Добрович А. Б. Воспитателю о психологии и психологии общения. М.: Просвещение, 1987. 205 с.

16. Ерёмченко И. Г. Олигофренопедагогика. К. : Вища школа, 1985. 326 с.

17. Забрамная С. Д. Психолого-педагогическая диагностика умственного развития детей: учеб. для студентов дефектол. фак. педвузов и ун-тов. 2-е изд., перераб. М.: Просвещение: Владос, 1995. 112 с.

18. Зайченко І. Педагогіка : навч. посіб. К.: Либідь, 2000. 580 с.

19. Засенко В. В. Стан і пріоритети розвитку освіти дітей з психофізичними порушеннями. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами: зб. наукових праць. № 4(6)*. К. : Університет «Україна», 2008. С. 236 – 240.

20. Кащенко В. П. Педагогическая коррекция: исправление недостатков характера у детей и подростков : пособие для студ. сред. и высш. пед. учеб. Заведений. М.: Изд. центр «Академия», 2000. 304 с.

21. Ковалев С. В. Психология семейных отношений. М.: Мысль, 1987. 465 с.

22. Колесов В. Е. Беседы о половом воспитании . М : Педагогіка, 1988. 192 с.

23. Коломинский Н. Л. Развитие личности учащихся

вспомогательной школы . Киев : Рад. школа, 1988. 87 с.

24. Колупаєва А. А. Діти з особливими освітніми потребами та організація їх навчання: науково-методичний посібник. К.: Науковий світ, 2010. 196 с.

25. Кравець В. П. Теорія і практика дошлюбної підготовки молоді. К.: Київська правда, 2000. 688 с.

26. Купрас В. В. Корекційно-розвивальна спрямованість взаємодії сім'ї та школи як одна з умов успішної підготовки учнів з особливими потребами до самостійного життя, соціально-трудової адаптації та інтеграції в суспільстві. *Инновационные технологии в социальной работе и образовании: отечественный и зарубежный опыт* : сб-ик мат-лов Междун. заочной науч.-практ. конф. / под общ. ред. Е. И. Зритневой. Ставрополь : СКФУ, 2014. С. 245-255.

27. Купрас В. В. Специфіка розвитку професійної компетенції у майбутніх корекційних педагогів. *Імідж сучасного педагога*. Полтава: ПНПУ ім. В. Г. Короленка, 2014. С. 12-17.

28. Лебединская К. С. Клинико-психологический анализ нарушений поведения у подростков. *Дефектология*. 1980. №2. С. 4-14.

29. Левицький В. Е. Особливості підготовки учнів старших класів з порушеним інтелектом до сімейного життя. *Зб. наук. праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (серія: соціально-педагогічна)* / ред. О. В. Гаврилов, В. І. Співак. Вип. XVII в двох частинах, частина 2. Кам'янець-Подільський : Медобори – 2006. 348 с.

30. Липа В. А. Основы коррекционной педагогики: учебное пособие. Донецк : Лебідь, 2002. 327 с.

31. Лозова В. І. Теоретичні основи виховання і навчання: навч. посіб. Харків : Основа, 1997. 338 с.

32. Лукомська С. О. Психологічні особливості статевої поведінки підлітків з різним рівнем інтелектуального розвитку : автореф. дис. канд. психол. наук: 19.00.07. АПН України, Інститут психології

ім. Г. С. Костюка. К., 2009. 21 с.

33. Максименко С. Д. Технологія спілкування (комунікативна компетентність учителя: сутність і шляхи формування). К. : Главник, 2005. 112 с.

34. Мастюкова Е. М. Они ждут нашей помощи. М. : ВЛАДОС, 1991. 160 с.

35. Мастюкова Е. М. Семейное воспитание детей с отклонениями в развитии. Москва : ВЛАДОС, 2004. 398 с.

36. Медіна Т. В. Соціологія сім'ї : навчальний посібник Чернівці : Рута, 2006. 72 с.

37. Мерсиянова Г. Н. Выполнение практических заданий учащимися вспомогательной школы. К. : Рад. школа, 1985. 81 с.

38. Миронова С. П., Матвеева М. П. Коррекційна робота у системі освіти дітей з вадами розумового розвитку: навч.-метод. посібн. Кам'янець-Подільський : Інформ.-вид. відділ Кам'янець-Поділ. держ. ун-ту, 2005. 164 с.

39. Миронова С. П. Олігофренопедагогіка. Компактний навчальний курс: навчальний посібник. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський державний університет, 2008. 204 с.

40. Миронова С. П. Педагогічне вивчення сімей, які виховують дітей з психо-фізичними порушеннями. *Актуальні проблеми спеціальної педагогіки та психології*. Херсон, 2010. С. 129-134.

41. Миронова С. П., Матвеева М. П. Статеве виховання у допоміжній школі: посібн. для вчит. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський, 1996. 30 с.

42. Основи корекційної педагогіки: навч.-метод. посібн. / ред. С. П. Миронова, О. В. Гаврилов, М. П. Матвеева; Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2010. 264 с.

43. Основы специальной психологии : учеб. пособие для студ. сред. пед. учеб. заведений / за ред. Л. В. Кузнецова, Л. И. Переслени,

Л. И. Солнцева и др. М.: ИЦ «Академия», 2002. 480 с.

44. Петрова В. Г. Психология умственно отсталого школьника. М.: Изд. центр «Академия», 2002. 160 с.

45. Петровский А. В. Проблема развития личности с позиции социальной психологии. *Вопросы психологии* М., 1984. № 4. С. 62-85.

46. Психологические проблемы коррекционной работы во вспомогательной школе / за ред. Ж. Шиф, В. Петрова, Т. Головина. М. : Педагогика, 1980. 176 с.

47. Психология умственно отсталых школьников : учебное пособие / за ред. В. Г. Петрова, И. В. Белякова. М.: Академия, 2002. 160 с.

48. Психологія сім'ї : навчальний посібник / за ред. В. М. Поліщук, Н. М. Ільїна, С. А. Поліщук та ін. 2-ге вид., доп. Суми : Університетська книга, 2009. 282 с.

49. Психолого-педагогічні основи корекційної роботи в спеціальній школі. Хрестоматія : навч. посібник / за ред. С. П. Миронової. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський держ. університет, інф.-видавн. відділ, 2004. 220 с.

50. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. СПб.: Питер, 1999. С. 112-124.

51. Рубинштейн С. Я. Психология умственно отсталого школьника. М : Просвещение, 1986. 192 с.

52. Сексуальне виховання підлітків та молоді зі зниженим інтелектом / за ред. Н. Бастун, С. Лукомська. К.: Держсоцслужба, 2007. 80 с.

53. Синьов В. М. Корекційна психопедагогіка. Олігофренопедагогіка : підручник К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. Ч. 1 238 с.

54. Синьов В. М. Корекційна психопедагогіка. Олігофренопедагогіка : підручник К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. Ч. 2. 224 с.

55. Синьов В. М. Психолого-педагогічні проблеми дефектології та

пенітенціарії. К.: «МП Леся», 2010. 779 с.

56. Синьов В. М. Психологія дітини з порушеннями інтелекту : підручник / укл. В. М. Синьов, М. П. Матвеева, О. П. Хохліна. К. : Знання, 2008. 359 с.

57. Сім'я та сімейні відносини в Україні: сучасний стан і тенденції розвитку. К.: ТОВ «Основа-Принт», 2009. С. 116-117.

58. Специальная педагогика: учебн. пособие для студ. высш. пед. учебн. заведений / укл. Л. И. Аксенова, Б. А. Архипов, Л. И. Белякова и др. / ред. Н. М. Назарова. М. : Издательский центр «Академия», 2000. 400 с.

59. Специальная психология: учеб. пособ. для студ. высш. пед. учеб. заведен. / за ред. В. И. Лубовский, Т. В. Розанова, Л. И. Солнцева и др. 2-е изд., испр. М.: ИЦ «Академия», 2005. 464 с.

60. Спеціальна педагогіка: понятійно-термінологічний словник / укл.: В. І. Андрієнко, В. І. Бондар, Е. П. Гроза, В. М. Синьов та ін. / за ред. В. І. Бондаря. Луганськ : Альма матер, 2003. 436 с.

61. Спеціальна психологія. Тексти: Ч.1.: навч. посібник. / за ред. М. П. Матвеева, С. П. Миронова. Кам'янець-Подільський : Інформ.-вид. відділ Кам'янець-Поділ. держ. ун-ту, 1999. 158 с.

62. Спеціальна психологія. Тексти: Ч.2.: навч. посібник / за ред. М. П. Матвеева, С. П. Миронова. Кам'янець-Подільський : Інформ.-вид. відділ Кам'янець-Поділ. держ. ун-ту, 2001. 140 с.

63. Хохліна О. П. Особистісний розвиток розумово відсталих молодших школярів у сім'ї. *Діти з особливими потребами у початковій школі: поради батькам* : Книга 3 / укл. Л. С. Вавіна, А. М. Висоцька, В. В. Жук та ін. / за ред.: В. І. Бондар, В. В. Засенко. К. : Наук.світ, 2006. С. 63-93.